

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕПАРТАМЕНТ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ ТА НАЦІОНАЛЬНО –
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДНІПРОВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
ДИТЯЧО-МОЛОДІЖНИЙ ЦЕНТР «ЛІДЕР»
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
ДНІПРОВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ**

Олексій ПУГАЧ

**НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
З ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОГО
НАПРЯМУ**

«ШАХИ»

Початковий та основний рівні навчання

4 роки навчання

Дніпро - 2023

«Схвалено для використання в освітньому процесі»
Рішення експертної комісії з позашкільної освіти від 13.12.2023
(протокол № 4)

*Зареєстровано у Каталозі надання грифів навчальній літературі та
навчальним програмам за № 8.0097-2023*

Автор програми:

ПУГАЧ Олексій – керівник гуртка шахів Комунального закладу позашкільної освіти «Дитячо-молодіжний центр «ЛІДЕР» Дніпровської міської ради.

Рецензенти:

1. УШАКОВА Світлана – методист Комунального закладу позашкільної освіти «Дитячо-молодіжний центр «ЛІДЕР» Дніпровської міської ради.
2. ЧОБІТОК Яків – тренер-викладач з шахів КПНЗ «Дитячо-юнацька спортивна школа № 9 ім. міжнародного гросмейстера О.С. Мороза» ДМР.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Шахи – це досить популярна в Україні спортивна гра, яка поєднує спорт, науку і мистецтво, тактику та стратегію. Шахи є цікавим видом дозвілля, в той же час, вони здавна вважаються дієвим і ефективним засобом розумового розвитку людини. Гра в шахи розвиває логічне, абстрактне, оригінальне творче, комбіноване мислення як у початківців, так і у більш досвідчених вихованців, тренує оперативну пам'ять, дає простір творчим думкам.

Актуальність навчальної програми гуртка «Шахи» пов'язана з розвитком творчої активності вихованців, їх заохоченням до поглиблення та розширення знань, зі створенням умов для самоаналізу та самовдосконалення кожної особистості гуртківця.

Створення навчальної програми обумовлено потребою в розробці сучасного програмно-методичного забезпечення творчих об'єднань фізкультурно-спортивного напрямку закладів позашкільної освіти.

Навчальна програма гуртка розроблена з урахуванням Законів України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», Положення про позашкільний навчальний заклад.

Навчальна програма орієнтована на вихованців віком від 6 до 18 років.

Мета навчальної програми – формування життєвих компетентностей дітей та учнівської молоді засобами гри в шахи.

Основні завдання полягають у формуванні таких компетентностей:

- *пізнавальної*: ознайомлення з історією, розуміння законів та закономірностей шахової гри та послідовне засвоєння її більш складних елементів; формування стійкого інтересу до гри в шахи;
- *практичної*: засвоєння основних знань, умінь і навичок розіграшу шахової партії на всіх її стадіях; оволодіння навичками самостійної гри в шахи та роботи в команді, формування вмінь проводити самоаналіз в процесі гри та по закінченню партії;

- *творчої*: розвиток логічного, абстрактного, оригінального творчого, комбінованого мислення, формування потреби у самореалізації та духовному самовдосконаленні, пошук нових підходів для реалізації стратегічних планів;
- *соціальної*: формування ціннісних орієнтацій вихованців, виховання морально-вольових і розвиток психічних якостей дітей та учнівської молоді, їх здатності до самоорганізації та самореалізації в соціумі.

Навчальну програму «Шахи» розраховано на роботу в гуртках початкового та основного рівнів навчання. Навчальна програма передбачає 4 роки навчання:

початковий рівень:

перший рік навчання - 216 год. на рік / 6 годин на тиждень;

другий рік навчання - 216 год. на рік / 6 годин на тиждень;

основний рівень:

перший рік навчання - 216 год. на рік / 6 годин на тиждень;

другий рік навчання - 216 год. на рік / 6 годин на тиждень.

Навчальна програма побудована за лінійно-концентричним принципом. Підготовка юних шахістів побудована за принципами «від простого до складного» та «від загального до конкретного».

На початковому рівні освітній процес спрямовано на ознайомлення вихованців з історією походження шахів, оволодіння елементарними основами шахової гри, вивчення шахової нотації, отримання досвіду участі в любительських зустрічах, міських змаганнях і турнірах.

Програма основного рівня передбачає спеціальну шахову підготовку вихованців. Заняття в гуртку спрямовані на ознайомлення з творчістю видатних шахістів, засвоєння основних знань, умінь і навичок розіграшу шахової партії на всіх її стадіях; на практичну гру у вигляді різноманітних змагань (тематичні партії, сеанси одночасної гри, командні й особисто-командні зустрічі, вікторини, бліц-опитування, конкурси); на засвоєння навичок аналізу, оволодіння принципами складання дебютного репертуару,

поглиблене вивчення складних шахових закінчень. Гуртківці беруть участь у кваліфікаційних турнірах, міських, обласних та всеукраїнських змаганнях, за підсумками яких шахісти отримують розряди.

Шахи – інтелектуальний вид спорту. Добре відомо, що гра в шахи сприяє розвитку математичних здібностей та логічного мислення. Математична природа шахів давно зробила їх об'єктом дослідження у сфері кібернетики: ця гра використовується як полігон для випробування штучного інтелекту. Оскільки при грі в шахи виявляються особливості людської особистості, їх також використовують як модель для наукових досліджень у психології та педагогіці. Шахова гра є поєднанням спорту, науки та мистецтва, а також елементів військової тактики та стратегії.

Форми роботи: бесіди, ігрові і практичні заняття (сеанси одночасної гри, двосторонній тренінг, конкурси і вікторини, турніри, ігри різного типу на шахову тематику), аналіз партій, зіграних на відповідальних змаганнях, тощо.

Навчання в гуртку не потребує спеціальної підготовки та знань. Навчальний матеріал програми адаптовано до занять з вихованцями різного рівня підготовленості. До гуртка приймаються діти, які не мають медичних протипоказань, виявляють інтерес до шахів.

Після закінчення терміну навчання вихованці складають комплексний залік та отримують свідоцтво про позашкільну освіту.

Початковий рівень, 1-й рік навчання
НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Тема	Кількість годин		
	Теоретичних	Практичних	Разом
Вступ	2	-	2
1. Елементарні поняття про шахову гру	20	22	42
1.1. Історія розвитку шахів	2	-	2
1.2. Шахова дошка. Хід, взяття та маневри фігур	6	8	14
1.3. Мета шахової гри. Матування одинокого короля	4	6	10
1.4. Спеціальні шахові ходи: рокіровка, взяття на проході, перетворення пішака	2	2	4
1.5. Цінність шахових фігур. Обмін	2	2	4
1.6. Деякі випадки нічиєї. Пат та вічний шах	2	2	4
1.7. Шахова нотація	2	2	4
2. Основи дебюту	14	24	38
2.1. Дебют і його характеристика. Основні дебютні принципи	2	2	4
2.2. Типові помилки в дебюті. Дитячий мат	2	4	6
2.3. Основні ідеї відкритих дебютів	10	18	28
3. Основи міттельшпілю	24	46	70
3.1. Міттельшпіль, його ознаки. Принципи гри в міттельшпілі	4	4	8
3.2. Стратегія шахової гри. Складання плану	2	4	6
3.3. Поняття про тактику. Найпростіші тактичні прийоми та мотиви	10	22	32
3.4. Шахова комбінація. Комбінаційні можливості фігур	8	16	24
4. Основи ендшпілю	10	14	24
4.1. Ендшпіль, його ознаки. Принципи гри в ендшпілі	1	1	2
4.2. Король з пішаком проти короля	3	3	6
4.3. Інші найпростіші шахові закінчення	6	10	16
5. Практична підготовка	-	38	38
5.1. Тренувальні турніри	-	18	18
5.2. Сеанси одночасної гри	-	8	8
5.3. Конкурси розв'язання комбінацій та задач	-	12	12
Підсумки	2	-	2
Всього	72	144	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Вступ (2 год.)

Теоретична частина. Мета та завдання гуртка. Знайомство з завданнями, планом роботи на рік. Дотримання правил безпеки життєдіяльності під час освітнього процесу.

1. Елементарні поняття про шахову гру (42 год.)

1.1. Історія розвитку шахів (2 год.)

Теоретична частина. Легенда про походження шахів. Чатуранга. Шатрандж. Поступовий розвиток шахової гри.

1.2. Шахова дошка. Хід, взяття та маневри фігур (14 год.)

Теоретична частина. Знайомство з шаховою дошкою. Вертикалі, горизонталі та діагоналі. Позначення ліній та полів на дошці. Види шахових фігур, правила ходів фігур та взяття.

Практична частина. Ходи і взяття фігур з використанням розвиваючих вправ. Тренувальні завдання на бачення дошки.

1.3. Мета шахової гри. Матування одинокого короля (10 год.)

Теоретична частина. Поняття про шах, методи захисту від нього.

Мат – мета шахової гри. Задачі на мат в один хід. Мат ферзем, мат турою, лінійний мат.

Практична частина. Вправи на матування одинокого короля різними фігурами. Розв'язання завдань на мат в один хід.

1.4. Спеціальні шахові ходи: рокіровка, взяття на прохіді, перетворення пішака (4 год.)

Теоретична частина. Коротка та довга рокіровка. Випадки, коли рокіровка неможлива. Правило взяття на прохіді. Різні варіанти перетворення пішака.

Практична частина. Тренувальні вправи на здійснення спеціальних шахових ходів.

1.5. Цінність шахових фігур. Обмін (4 год.)

Теоретична частина. Абсолютна та відносна цінність шахових фігур. Сила фігури в залежності від її розташування на шахівниці. Різні варіанти обміну фігур.

Практична частина. Тренувальні позиції на розрахунок матеріального балансу. Вправи на визначення вигідності обміну фігур.

1.6. Деякі випадки нічиєї. Пат та вічний шах (4 год.)

Теоретична частина. Знайомство з деякими варіантами нічиєї в шахах. Поняття про пат та вічний шах. Розгляд прикладів патових ситуацій та вічного шаху.

Практична частина. Тренувальні вправи на досягнення нічиєї за допомогою пату та вічного шаху.

1.7. Шахова нотація (4 год.)

Теоретична частина. Знайомство з шаховою нотацією як системою умовних знаків для запису положення партії та ходів фігур. Позначення фігур та спеціальні знаки. Повна та скорочена нотація. Принципи запису шахових партій та позицій.

Практична частина. Ігрова практика із записом декількох окремих позицій та фрагменту шахової партії.

2. Основи дебюту (38 год.)

2.1. Дебют і його характеристика. Основні дебютні принципи (4 год.)

Теоретична частина. Дебют як підготовча стадія до подальшої боротьби у шаховій партії. Основні дебютні принципи: боротьба за центр, швидкий розвиток фігур, безпека короля.

Практична частина. Проведення навчальних та консультаційних партій.

2.2. Типові помилки в дебюті. Дитячий мат (6 год.)

Теоретична частина. Приклади невдалих дій на початку партії, які призвели до швидкої поразки. Аналіз причин програшу. Механізм дитячого мату.

Практична частина. Практичне відпрацювання прийомів постановки дитячого мату та захисту від нього.

2.3. Основні ідеї відкритих дебютів (28 год.)

Теоретична частина. Знайомство з основними відкритими дебютами комбінаційного змісту: італійською партією, захистом двох коней, шотландською партією. «Романтична» школа. Приклади розігрування відкритих дебютів з партій Андерсена, Морфі, Чигоріна.

Практична частина. Розігрування відкритих дебютів у навчальних та консультаційних партіях. Аналіз зроблених помилок.

3. Основи міттельшпілю (70 год.)

3.1. Міттельшпіль, його ознаки. Принципи гри в міттельшпілі (8 год.)

Теоретична частина. Знайомство з поняттям «міттельшпіль», найпростіші принципи розігрування міттельшпілю. Типові помилки в міттельшпілі. Різні види переваги в шаховій грі: перевага в розвитку, перевага в просторі, матеріальна та позиційна перевага. Реалізація великої матеріальної переваги.

Практична частина. Проведення навчальних та консультаційних партій.

3.2. Стратегія шахової гри. Складання плану (6 год.)

Теоретична частина. Стратегія шахової гри. Складання та здійснення плану гри, його корекція згідно з діями суперника.

Практична частина. Відпрацювання навичок складання плану під час навчальних та консультаційних партій.

3.3. Поняття про тактику. Найпростіші тактичні прийоми та мотиви (32 год.)

Теоретична частина. Тактика шахової гри. Найпростіші тактичні прийоми: заманювання, відволікання, знищення захисту, блокування тощо. Типові тактичні мотиви: слабкість останньої горизонталі, перевантаження фігури, далеко просунутий пішак та ін. Форсована гра. Найпростіші комбінації в міттельшпілі.

Практична частина. Розгляд прикладів простих комбінацій із застосуванням елементарних тактичних прийомів та мотивів. Демонстрація коротких партій з тактичним наповненням.

3.4. Шахова комбінація. Комбінаційні можливості фігур (24 год.)

Теоретична частина. Комбінація як форсований варіант з використанням різних тактичних прийомів та мотивів. Мета комбінації. Жертва матеріалу. Найбільш характерні комбінаційні можливості різних фігур.

Практична частина. Ігрова практика з використанням пішакових, легко- та важко фігурних комбінацій, заснованих на взаємодії фігур.

4. Основи ендшпілю (24 год.)

4.1. Ендшпіль, його ознаки. Принципи гри в ендшпілі (2 год.)

Теоретична частина. Основні складові ендшпілю. Специфіка гри у завершальній стадії у порівнянні з дебютом та міттельшпілем. Класифікація ендшпілю. Роль короля в ендшпілі.

Практична частина. Розгляд прикладів, що демонструють основні ендшпільні закони та типові помилки при грі в ендшпілі.

4.2. Король з пішаком проти короля (6 год.)

Теоретична частина. Теоретичні позиції найпростіших пішакових закінчень. Поняття про опозицію, її види. Правило квадрату.

Практична частина. Розігрування найпростіших пішакових закінчень. Відпрацювання прийомів реалізації переваги та захисту.

4.3. Інші найпростіші шахові закінчення (16 год.)

Теоретична частина. Мат двома слонами. Два коня проти короля. Мат слоном і конем (кінцеві позиції). Прості випадки боротьби фігур проти пішака. Боротьба ферзя та пішака розташованого на передостанній горизонталі.

Практична частина. Розігрування найпростіших закінчень. Відпрацювання прийомів реалізації переваги та захисту.

5. Практична підготовка (38 год.)

5.1. Тренувальні турніри (18 год.)

Практична частина. Проведення тренувальних турнірів між вихованцями гуртка. Знайомство з системами проведення шахових змагань: колова, швейцарська, кубкова.

5.2. Сеанси одночасної гри (8 год.)

Практична частина. Сеанс одночасної гри як форма шахового змагання. Проведення сеансів одночасної гри між керівником гуртка та вихованцями.

5.3. Конкурси розв'язання комбінацій та задач (12 год.)

Практична частина. Розв'язання шахових комбінацій на демонстраційній дошці. Шахова композиція. Поняття про шахову задачу. Конкурси, розв'язання нескладних задач на мат у 2 ходи.

Підсумки (2 год.)

Теоретична частина. Підбиття підсумків навчального року. Нагородження та відзначення кращих гуртківців. Плани на наступний рік. Рекомендації на літо.

Орієнтоване виконання нормативу IV розряду з шахів.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати:

- загальну історію розвитку шахів;
- назви шахових фігур, правила ходів та взяття фігур;
- цінність шахових фігур, порівняльну силу фігур;
- загальні правила гри в шахи, шахову нотацію;
- основи тактики та стратегії шахів;
- загальні правила участі в змаганнях.

Вихованці мають вміти:

- орієнтуватися на шаховій дошці;
- ставити елементарні мати: ферзем, турою, лінійний;
- ставити дитячий мат та захищатися від нього;

- проводити елементарні комбінації на 2-3 ходи;
- скласти найпростіший план шахової партії;
- здійснювати атаку на короля;
- зіграти партію до кінцевого результату;
- розв'язувати нескладні задачі на мат в 2 ходи;
- реалізовувати велику матеріальну перевагу;
- орієнтуватися в найпростіших шахових закінченнях.

Початковий рівень, 2-й рік навчання
НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Тема	Кількість годин		
	Теоретичних	Практичних	Разом
Вступ	2	-	2
1. Основні поняття про шахову гру	3	1	4
1.1. Загальні правила шахової гри	1	1	2
1.2. Шахи в Україні та світі	2	-	2
2. Дебют	20	36	56
2.1. Класифікація дебютів	1	1	2
2.2. Відкриті дебюти	10	16	26
2.3. Напіввідкриті дебюти	4	8	12
2.4. Закриті дебюти	4	8	12
2.5. Дебютні пастки	1	3	4
3. Міттельшпіль	29	51	80
3.1. Тактичні прийоми та мотиви	12	20	32
3.2. Атака на короля. Типові комбінації	4	8	12
3.3. Загальні елементи стратегії	9	17	26
3.4. Центр в шаховій партії	4	6	10
4. Ендшпіль	16	24	40
4.1. Прості пішакові закінчення	4	4	8
4.2. Прості легкофігурні закінчення	4	8	12
4.3. Тура проти легкої фігури	2	2	4
4.4. Основні теоретичні позиції тутового ендшпілю. Тура проти пішаків	4	8	12
4.5. Ферзь проти іншої фігури	2	2	4
5. Практична підготовка	-	32	32
5.1. Тренувальні турніри	-	12	12
5.2. Сеанси одночасної гри	-	6	6
5.3. Конкурси розв'язання комбінацій, задач та етюдів	-	8	8

5.4. Аналіз партій та закінчень	-	6	6
Підсумки	2	-	2
Всього	72	144	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Вступ (2 год.)

Теоретична частина. Знайомство з метою, завданнями, планом роботи на рік. Розклад занять. Дотримання правил безпеки життєдіяльності під час освітнього процесу.

1. Основні поняття про шахову гру (4 год.)

1.1. Загальні правила шахової гри (2 год.)

Теоретична частина. Повторення правил шахової гри. Узагальнення знань про правила запису шахових партій.

Практична частина. Проведення внутрішнього змагання з метою перевірки вмінь учнів та завдань, які були виконані влітку.

1.2. Шахи в Україні та світі (2 год.)

Теоретична частина. Міжнародна федерація шахів (ФІДЕ), Федерація шахів України (ФШУ) та місцева Федерація шахів. Міжнародні зв'язки українських шахістів.

2. Дебют (56 год.)

2.1. Класифікація дебютів (2 год.)

Теоретична частина. Класифікація шахових початків. Історія розвитку дебютної теорії.

Практична частина. Ігрова практика у розігруванні відкритих дебютів. Проведення навчальних партій.

2.2. Відкриті дебюти (26 год.)

Теоретична частина. Основні системи італійської партії. Знайомство з іншими відкритими дебютами: королівським гамбітом, віденською партією, центральним дебютом, захистом Філідора, дебютом чотирьох коней тощо. Приклади з партій Андерсена, Морфі, Чигоріна, Тарраша, Алехіна та інших видатних шахістів XIX – XX ст.

Практична частина. Розігрування відкритих дебютів у навчальних та тренувальних партіях.

2.3. Напіввідкриті дебюти (12 год.)

Теоретична частина. Напіввідкриті дебюти як метод порушення симетрії зі сторони чорних. Знайомство з французьким захистом, захистом Каро-Канн, сицилійським захистом. Приклади з партій Німцовича, Капабланки, Таля, Карпова, Каспарова.

Практична частина. Розігрування напіввідкритих дебютів у тренувальних партіях.

2.4. Закриті дебюти (12 год.)

Теоретична частина. Відмінності у розвитку гри у відкритих та закритих дебютах. Симетрія та асиметрія в закритих дебютах. Знайомство з ферзевим гамбітом, захистом Німцовича, староіндійським захистом. Приклади з партій Рубінштейна, Німцовича, Ботвинника, Петросяна, Фішера.

Практична частина. Розігрування закритих дебютів у тренувальних партіях.

2.5. Дебютні пастки (4 год.)

Теоретична частина. Дебютна пастка – небезпечна зброя! Пастка «смачний пішак». Мат Легалю. Розгляд інших найпоширеніших дебютних пасток.

Практична частина. Відпрацювання методів захисту від пасток в дебюті під час навчальних та консультаційних партій.

3. Міттельшпіль (80 год.)

3.1. Тактичні прийоми та мотиви (32 год.)

Теоретична частина. Розгляд прикладів комбінацій із застосуванням різних тактичних прийомів та мотивів. Демонстрація фрагментів партій з їхнім поєднанням.

Практична частина. Розв'язання комбінацій на демонстраційній дошці. Відпрацювання тактичних прийомів під час тренувальних партій.

3.2. Атака на короля. Типові комбінації (12 год.)

Теоретична частина. Атака на короля, що знаходиться в центрі. Атака при односторонніх та різносторонніх рокіровках. Пішаковий штурм та фігурна атака. Типові шахові комбінації: жертва слона на пункті h7(h2), руйнівні жертви фігур, витягування короля, комбінації на досягнення нічиєї.

Практична частина. Відпрацювання методів атаки на короля та типових комбінацій під час навчальних та консультаційних партій.

3.3. Загальні елементи стратегії (26 год.)

Теоретична частина. Загальна теорія міттельшпілю. Аналіз та оцінка позиції. Позиційна теорія В. Стейніца. Слабкі та сильні поля, слабкості пішакової структури. Відкриті та напіввідкриті лінії.

Практична частина. Відпрацювання методів аналізу та оцінки позиції на прикладі фрагментів з партій видатних шахістів.

3.4. Центр в шаховій партії (10 год.)

Теоретична частина. Роль центру в шаховій партії. Типи центру. Фігурний тиск на пішаковий центр. Напрямок «гіпермодернізму».

Практична частина. Боротьба в міттельшпілі при різних типах центру на прикладі партій видатних шахістів.

4. Ендшпіль (40 год.)

4.1. Прості пішакові закінчення (8 год.)

Теоретична частина. Пішакові закінчення з малою кількістю матеріалу. Реалізація зайвого пішака. Захищений та віддалений прохідний пішак.

Практична частина. Відпрацювання методів реалізації вирішальної переваги в пішаковому ендшпілі під час навчальних та консультаційних партій.

4.2. Прості легкофігурні закінчення (12 год.)

Теоретична частина. Прості теоретичні позиції коневих та слонових закінчень. Легкофігурний ендшпіль з малою кількістю пішаків: коневі закінчення, одноколірні та різноколірні слони, боротьба слона проти коня.

Практична частина. Аналіз легкофігурних закінчень з практики видатних шахістів. Розігрування та розв'язання позицій.

4.3. Тура проти легкої фігури (4 год.)

Теоретична частина. Основні теоретичні позиції при боротьбі тури проти легкої фігури (без пішаків). Тура проти коня. Тура проти слона. Розгляд практичних прикладів.

Практична частина. Відпрацювання методів нападу та захисту в позиціях з зайвою якістю під час навчальних та консультаційних партій.

4.4. Основні теоретичні позиції турового ендшпілю. Тура проти пішаків (12 год.)

Теоретична частина. Тура з пішаком проти тури. Позиція Філідора. Побудова «моста». Прийоми боротьби тури проти одного та двох пішаків. Приклади з партій видатних гросмейстерів.

Практична частина. Розігрування теоретичних позицій турового ендшпілю з подальшим аналізом зроблених помилок.

4.5. Ферзь проти іншої фігури (4 год.)

Теоретична частина. Реалізація переваги при протистоянні ферзя та легкої фігури. Прості випадки боротьби ферзя та тури. Позиція Філідора.

Практична частина. Реалізація переваги ферзя над іншою фігурою під час розігрування теоретичних позицій.

5. Практична підготовка (32 год.)

5.1. Тренувальні турніри (12 год.)

Практична частина. Проведення тренувальних та тематичних турнірів із записом партій між вихованцями гуртка.

5.2. Сеанси одночасної гри (6 год.)

Практична частина. Проведення сеансів одночасної гри між керівником гуртка та вихованцями з наступним розбором партій. Тематичні сеанси з розігруванням певних дебютів.

5.3. Конкурси розв'язання комбінацій, задач та етюдів (8 год.)

Практична частина. Розв'язання шахових комбінацій на демонстраційній дошці. Поняття про шаховий етюд, відмінність етюдів від задачі. Конкурси розв'язання шахових задач на мат в 2 ходи та нескладних етюдів.

5.4. Аналіз партій та закінчень (6 год.)

Практична частина. Значення аналізу партій для повноцінного розвитку шахіста. Алгоритм проведення аналізу партій та закінчень.

Підсумки (2 год.)

Теоретична частина. Підбиття підсумків навчального року. Нагородження та відзначення кращих гуртківців. Плани на наступний рік. Рекомендації на літо.

Орієнтоване виконання нормативу III розряду з шахів.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати:

- основні положення шахового кодексу;
- головні історичні етапи розвитку шахової гри;
- основні тактичні мотиви комбінацій;
- структуру шахової партії;
- основні закони гри та закономірності розвитку фігур в дебюті;
- типові плани гри в міттельшпілі;
- основи розігрування пішакового та тутового ендшпілю;
- найвідоміших українських і закордонних гросмейстерів.

Вихованці мають вміти:

- розв'язувати комбінації середньої складності;
- реалізовувати вирішальну перевагу у простих позиціях;
- проводити елементарні комбінації у межах 2-4 ходів;
- розігравати основні класичні дебюти;
- складати план шахової партії;
- оцінювати позицію, враховуючи її елементи;

- записувати шахову партію під час гри;
- здійснювати аналіз партії, виявляти зроблені помилки;
- брати участь в сеансах одночасної гри;
- розв'язувати задачі на мат у 2 ходи та нескладні етюди.

Основний рівень, 1-й рік навчання НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Тема	Кількість годин		
	Теоретичних	Практичних	Разом
Вступ	2	-	2
1. Поняття про шахову гру	3	1	4
1.1. Правила спортивних змагань з шахів	1	1	2
1.2. Шахи в Україні та світі. Шахова гра як вид спорту	2	-	2
2. Дебют	27	39	66
2.1. Відкриті дебюти	8	10	18
2.2. Напіввідкриті дебюти	10	16	26
2.3. Закриті дебюти	8	12	20
2.4. Дебютний репертуар шахіста	1	1	2
3. Міттельшпіль	20	34	54
3.1. Техніка розрахунку варіантів	4	4	8
3.2. Загальні елементи стратегії	8	14	22
3.3. Типові матеріальні співвідношення в міттельшпіль	4	8	12
3.4. Захист	4	8	12
4. Ендшпіль	22	36	58
4.1. Пішаковий ендшпіль	6	10	16
4.2. Легкофігурні закінчення	4	10	14
4.3. Турові закінчення	8	12	20
4.4. Тура проти легкої фігури	4	4	8
5. Практична підготовка	-	30	30
5.1. Тренувальні турніри	-	10	10
5.2. Сеанси одночасної гри	-	4	4
5.3. Конкурси розв'язання комбінацій, задач та етюдів	-	8	8
5.4. Аналіз партій та закінчень	-	8	8
Підсумки	2	-	2
Всього	76	140	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Вступ (2 год.)

Теоретична частина. Знайомство з метою, завданнями, планом роботи на рік. Розклад занять. Дотримання правил безпеки життєдіяльності під час освітнього процесу.

1. Поняття про шахову гру (4 год.)

1.1. Правила спортивних змагань з шахів (2 год.)

Теоретична частина. Види шахових змагань. Норми часу відповідно до шахових контролів. Правила поведінки суперників під час змагань: звернення до суддівської колегії, порядок спілкування між собою. Приклади типових помилок під час змагань.

Практична частина. Проведення внутрішнього змагання з метою перевірки вмінь учнів та завдань, які були виконані влітку.

1.2. Шахи в Україні та світі. Шахова гра як вид спорту (2 год.)

Теоретична частина. Історія боротьби за світову шахову корону; українські шахісти та шахістки, які брали в ній участь. Шахи як вид спорту для людей різного віку та професій.

2. Дебют (66 год.)

2.1. Відкриті дебюти (18 год.)

Теоретична частина. Системи іспанської партії без ходу а7-а6: захист Стейніца, класична система, берлінський захист, гамбіт Яніша. Основні системи захисту Петрова.

Практична частина. Розігрування іспанської партії та захисту Петрова у тренувальних поєдинках.

2.2. Напіввідкриті дебюти (26 год.)

Теоретична частина. Основні системи французького захисту, захисту Каро-Канн та скандинавського захисту. Приклади з партій видатних гросмейстерів.

Практична частина. Розігрування розглянутих напіввідкритих дебютів у тренувальних партіях.

2.3. Закриті дебюти (20 год.)

Теоретична частина. Основні системи ферзевого гамбіту, каталонського початку, голландського захисту. Системи-схеми дебюту ферзевих пішаків. Приклади з партій видатних гросмейстерів.

Практична частина. Розігрування розглянутих закритих дебютів у тренувальних партіях.

2.4. Дебютний репертуар шахіста (2 год.)

Теоретична частина. Поняття про дебютний репертуар шахіста. «Вузловий» дебют.

Практична частина. Побудова власного дебютного репертуару на прикладі видатних шахістів минулого та сучасності.

3. Міттельшпіль (54 год.)

3.1. Техніка розрахунку варіантів (8 год.)

Теоретична частина. Методи пошуку ходу та розрахунку варіантів. Ходи-кандидати. «Дерево» варіантів. Принципи раціонального мислення при розрахунку варіантів: «запасний вихід», метод виключення, метод порівняння.

Практична частина. Відпрацювання техніки розрахунку варіантів під час аналізу комбінаційних фрагментів з партій видатних шахістів.

3.2. Загальні елементи стратегії (22 год.)

Теоретична частина. План шахової партії, види планів. Розмін фігур як метод боротьби. Деякі позиційні прийоми гри в міттельшпілі.

Практична частина. Складання та реалізація плану гри на прикладі партій видатних шахістів. Відпрацювання позиційних прийомів гри під час навчальних та консультаційних партій.

3.3. Типові матеріальні співвідношення в міттельшпілі (12 год.)

Теоретична частина. Вивчення методів боротьби в міттельшпільних позиціях з різноколірними та одноколірними слонами, перевагою двох слонів, боротьбою слона проти коня. Розгляд фрагментів з партій видатних шахістів.

Практична частина. Розігрування та розв'язання позицій з деякими типовими матеріальними співвідношеннями в міттельшпілі.

3.4. Захист (12 год.)

Теоретична частина. Пасивний та активний захист, контратака. Жертва матеріалу з метою захисту. Побудова «фортеці». Пастка як метод захисту.

Практична частина. Відпрацювання методів захисту під час навчальних та консультаційних партій.

4. Ендшпіль (58 год.)

4.1. Пішаковий ендшпіль (16 год.)

Теоретична частина. Основні прийоми гри в пішакових закінченнях: створення віддаленого прохідного пішака, використання пішакових слабкостей суперника, пішаковий прорив. Активність короля. Перехід у пішаковий ендшпіль як метод реалізації переваги. Теорія полів відповідності. Етюдні ідеї в пішакових закінченнях.

Практична частина. Відпрацювання прийомів боротьби в пішакових закінченнях під час навчальних та консультаційних партій.

4.2. Легкофігурні закінчення (14 год.)

Теоретична частина. Коневі закінчення. Одноколірні та різноколірні слони в ендшпілі. Боротьба слона проти коня. Два слони в ендшпілі.

Реалізація позиційної та матеріальної переваги в багатопішакових легкофігурних закінченнях.

Практична частина. Аналіз легкофігурних закінчень з практики видатних шахістів. Розігрування та розв'язання позицій легкофігурного ендшпілю.

4.3. Турові закінчення (20 год.)

Теоретична частина. Деякі більш складні теоретичні позиції турового ендшпілю. Основні прийоми та методи гри в турових закінченнях: відрізання короля, використання відкритої лінії, створення прохідних пішаків. Реалізація матеріальної та позиційної переваги. Чотирьох турові закінчення.

Практична частина. Аналіз турових закінчень з практики видатних шахістів: Акіби Рубінштейна, Василя Смилова та ін. Розігрування та розв'язання позицій.

4.4. Тура проти легкої фігури (8 год.)

Теоретична частина. Боротьба тури проти слона, коня (за наявності пішаків). Тура сильніша за легку фігуру. Зворотні випадки.

Практична частина. Аналіз закінчень з практики видатних шахістів. Розігрування та розв'язання позицій з зайвою якістю.

5. Практична підготовка (30 год.)

5.1. Тренувальні турніри (10 год.)

Практична частина. Проведення тренувальних та тематичних турнірів з контролем часу та записом партій між вихованцями гуртка.

5.2. Сеанси одночасної гри (4 год.)

Практична частина. Проведення сеансів одночасної гри між керівником гуртка та вихованцями з наступним розбором партій. Тематичні сеанси з розігруванням певних дебютів.

5.3. Конкурси розв'язання комбінацій, задач та етюдів (8 год.)

Практична частина. Розв'язання шахових комбінацій на демонстраційній дошці. Конкурси розв'язання задач на мат в 2, 3 ходи та етюдів.

5.4. Аналіз партій та закінчень (8 год.)

Практична частина. Аналіз партій вихованців гуртка, які були зіграні в кваліфікаційних турнірах. Аналіз закінчень. Пошук власних помилок у грі. Рекомендації та поради щодо покращення гри.

Підсумки (2 год.)

Теоретична частина. Підбиття підсумків навчального року. Нагородження та відзначення кращих гуртківців. Плани на наступний рік. Рекомендації на літо.

Орієнтовне виконання нормативу II розряду з шахів.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати:

- історію проведення матчів першості світу та інших найвідоміших шахових змагань;
- дебютну класифікацію та перші ходи основних класичних дебютів;
- загальні ідеї найпоширеніших дебютів;
- основні види планів та тактичні прийоми у міттельшпілі;
- основні закони та прийоми розігрування пішакових ендшпіль;
- правила участі в турнірах та сеансах одночасної гри.

Вихованці мають вміти:

- застосовувати техніку розрахунку варіантів;
- визначати силу фігур в залежності від ситуації на дошці;
- орієнтуватися в позиціях з різними видами центру;
- розігравати легкофігурні закінчення та закінчення з зайвою якістю;
- брати участь в тематичних турнірах та сеансах одночасної гри;
- розв'язувати задачі на мат у 3 ходи та етюди середньої складності;
- грати партію з записом та контролем часу;
- здійснювати детальний аналіз партії, виявляти зроблені помилки та причини їх виникнення.

Основний рівень, 2-й рік навчання
НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Тема	Кількість годин		
	Теоретичних	Практичних	Разом
Вступ	2	-	2
1. Поняття про шахову гру	3	1	4
1.1. Рейтингова система. Шахові розряди та звання	1	1	2
1.2. Роль шахів у суспільстві. Видатні шахісти сучасності	2	-	2
2. Дебют	27	45	72
2.1. Відкриті дебюти	8	12	20
2.2. Напіввідкриті дебюти	8	16	24
2.3. Закриті дебюти	11	17	28
3. Міттельшпіль	20	36	56
3.1. Загальні елементи стратегії	4	8	12
3.2. Типові пішакові структури міттельшпілю	12	22	34
3.3. Позиційна жертва	4	6	10
4. Ендшпіль	18	26	44
4.1. Тура проти двох легких фігур	4	4	8
4.2. Ферзеві закінчення	4	4	8
4.3. Ферзь проти фігур	2	4	6
4.4. Складні теоретичні закінчення	4	4	8
4.5. Основні принципи гри в ендшпілі	4	10	14
5. Психологічна підготовка	4	4	8
6. Практична підготовка	-	28	28
6.1. Тренувальні турніри	-	10	10
6.2. Сеанси одночасної гри	-	2	2
6.3. Конкурси розв'язання комбінацій, задач та етюдів	-	6	6
6.4. Аналіз партій та закінчень	-	10	10
Підсумки	2	-	2
Всього	76	140	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Вступ (2 год.)

Теоретична частина. Знайомство з метою, завданнями, планом роботи на рік. Розклад занять. Дотримання правил безпеки життєдіяльності під час освітнього процесу.

1. Поняття про шахову гру (4 год.)

1.1. Рейтингова система. Шахові розряди та звання (2 год.)

Теоретична частина. Рейтингова система в шахах, національні та міжнародні рейтинги. Спортивна класифікація в шаховому спорті.

Практична частина. Проведення внутрішнього змагання з метою перевірки вмінь учнів та завдань, які були виконані влітку.

1.2. Роль шахів у суспільстві. Видатні шахісти сучасності (2 год.)

Теоретична частина. Шахи в Україні – один з активних способів активного дозвілля й інтелектуального розвитку людей різного віку та професій. Цінність шахів у процесі виховання особистості. Видатні гросмейстери сучасності, останні події у світових та вітчизняних шахах.

2. Дебют (72 год.)

2.1. Відкриті дебюти (20 год.)

Теоретична частина. Системи іспанської партії з ходом а7-а6: розмінний варіант, поліпшений захист Стейніца, відкритий варіант, контратака Маршалла, чигоринські системи. Основні варіанти шотландської партії. Сучасна італійська партія.

Практична частина. Розігрування іспанської, шотландської та італійської партії у тренувальних поєдинках.

2.2. Напіввідкриті дебюти (24 год.)

Теоретична частина. Вивчення основних систем сицилійського захисту, захисту Пірца-Уфімцева, захисту Алехіна, дебюту Німцовича.

Практична частина. Розігрування розглянутих напіввідкритих дебютів у тренувальних партіях.

2.3. Закриті дебюти (28 год.)

Теоретична частина. Вивчення основних систем англійського початку, староіндійського захисту, дебюту Реті, захисту Грюнфельда, захисту Беноні та ін. Рідкісні закриті дебюти.

Практична частина. Розігрування розглянутих закритих дебютів у тренувальних партіях.

3. Міттельшпіль (56 год.)

3.1. Загальні елементи стратегії (12 год.)

Теоретична частина. Централізація фігур. Надлишковий захист. Профілактика. Рівні положення, лавірування. Реалізація матеріальної та позиційної переваги в міттельшпілі.

Практична частина. Застосування розглянутих принципів позиційної гри на прикладі партій видатних шахістів.

3.2. Типові пішакові структури міттельшпілю (34 год.)

Теоретична частина. Вивчення позицій з ізольованим ферзевим пішаком. «Висячі» пішаки. «Карлсбадська» пішакова структура.

Французький та староіндійський пішаковий ланцюг. «Їжакова» пішакова структура. Типові плани сторін в цих пішакових структурах.

Практична частина. Розігрування позицій з типовими пішаковими структурами під час навчальних та консультаційних партій.

3.3. Позиційна жертва (10 год.)

Теоретична частина. Позиційна жертва пішака, легкої фігури. Позиційна жертва якості в творчості Т. Петросяна. «Ласкерівська» компенсація за ферзя.

Практична частина. Аналіз прикладів позиційної жертви матеріалу з партій видатних шахістів.

4. Ендшпіль (44 год.)

4.1. Тура проти двох легких фігур (8 год.)

Теоретична частина. Боротьба тури проти слона та коня, двох коней, двох слонів. Тура сильніша за дві легкі фігури. Зворотні випадки.

Практична частина. Розв'язання та розігрування позицій з турою проти двох легких фігур.

4.2. Ферзеві закінчення (8 год.)

Теоретична частина. Ферзь з пішаком проти ферзя. Прийоми боротьби у складних ферзевих закінченнях: централізація ферзя, створення прохідних пішаків, матові загрози.

Практична частина. Розв'язання та розігрування позицій ферзевого ендшпілю.

4.3. Ферзь проти фігур (6 год.)

Теоретична частина. Боротьба ферзя та двох легких фігур. Ферзь проти тури та легкої фігури. Ферзь проти двох тур.

Практична частина. Розв'язання та розігрування позицій з відповідним матеріальним співвідношенням.

4.4. Складні теоретичні закінчення (8 год.)

Теоретична частина. Мат слоном та конем. Тура та слон (кінь) проти тури. Ферзь проти тури (з пішаком). Два коня проти пішака.

Практична частина. Відпрацювання методів нападу та захисту в розглянутих теоретичних позиціях під час тренувальних партій.

4.5. Основні принципи гри в ендшпілі (14 год.)

Теоретична частина. Загальні принципи розігрування закінчень: мислення схемами, принцип «не поспішати», проблема розміну в ендшпілі, принцип двох слабкостей. Приклади з партій видатних шахістів.

Практична частина. Аналіз багатофігурних закінчень з практики видатних шахістів.

5. Психологічна підготовка (8 год.)

Теоретична частина. Психологічний елемент шахової боротьби. Підготовка до вирішальної партії турніру. Проблема складного суперника. Дії під час цейтноту. Психологічна ініціатива.

Практична частина. Розгляд фрагментів з партій видатних шахістів, важливе значення в яких відіграв психологічний фактор.

6. Практична підготовка (28 год.)

6.1. Тренувальні турніри (10 год.)

Практична частина. Проведення тренувальних та тематичних турнірів з контролем часу та записом партій між вихованцями гуртка. Проведення турніру з першості серед вихованців шахового гуртка.

6.2. Сеанси одночасної гри (2 год.)

Практична частина. Проведення сеансів одночасної гри між керівником гуртка та вихованцями з наступним розбором партій. Альтернативні сеанси керівника гуртка на пару з кращим вихованцем.

6.3. Конкурси розв'язання комбінацій, задач та етюдів (6 год).

Практична частина. Розв'язання складних шахових комбінацій на поєднання ідей. Конкурси розв'язання багатоходових шахових задач та складних етюдів.

6.4. Аналіз партій та закінчень (10 год.)

Практична частина. Поглиблений аналіз партій вихованців гуртка, які були зіграні в кваліфікаційних турнірах. Детальний аналіз закінчень. Пошук помилок, рекомендації та поради щодо покращення гри. Аналіз партій видатних шахістів.

Підсумки (2 год.)

Теоретична частина. Підбиття підсумків навчального року. Нагородження та відзначення кращих гуртківців.

Орієнтовне виконання нормативу I розряду з шахів.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати:

- останні події у світових та вітчизняних шахах;
- правила змагань і суддівства;
- головні системи найпоширеніших дебютів;
- основні типові положення міттельшпілю та найпоширеніші плани гри в них;
- методи захисту в шаховій партії;
- загальні принципи гри в багатофігурних закінченнях.

Вихованці мають вміти:

- складати стратегічні плани та реалізовувати їх;

- використовувати основні комбінаційні прийоми під час партії;
- коментувати власні партії, вести впорядкований конспект турнірних партій;
- застосовувати позиційну жертву матеріалу;
- розігрувати складні турові та ферзеві закінчення;
- розв'язувати багатоходові комбінації, задачі та етюди;
- аналізувати гру, усвідомлювати свої та чужі помилки, шукати їх причини, критично ставитися до своєї гри;
- проявляти ініціативу, допомагати початківцям;
- займатися шахами самостійно;
- працювати з шаховою літературою;
- пропагувати шахову гру.

Нормативно-правові документи

1. Закон України «Про позашкільну освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
2. Лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» 21/08-1330 від 16.08.2023 «Про методичні рекомендації щодо змісту та оформлення навчальних програм з позашкільної освіти». URL: https://kristti.com.ua/wp-content/uploads/2023/08/1426_na-Sajt-lyst-IMZO.pdf (дата звернення: 10.09.2023).
3. Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.07.2008. № 676 «Про затвердження Типових навчальних планів для організації навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0676290-08#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
4. Положення про позашкільний навчальний заклад. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.09.2023).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Авербах Ю.Л., Бейлін М.А. Шаховий самовчитель. Київ: Радянська школа, 1981. 128 с.
2. Баранов Б.Ф. Штурм королівської фортеці. Київ: Радянська школа, 1982. 63 с.
3. Добрінецький П. Конкурс комбінацій (Школа шахової тактики - 1). Новоград - Волинський: НОВОГрад, 2010. 124 с.
4. Добрінецький П. Конкурс комбінацій. Конкурс ферзя (Школа шахової тактики - 2). Новоград - Волинський: НОВОГрад, 2012. 104 с.
5. Косиков О.І. Комбінації в шахах. Київ: Здоров'я, 1983. 120 с.

10. Костюченко О.І., Римаренко П.О. Шаховий дивосвіт. Київ: Здоров'я, 1989. 144 с.
6. Лазарєв Ю.М. Комбінації і пастки в шахах. Київ: Радянська школа, 1984. 120 с.
7. Мазій А. Ю. Шаховий гурток. Тернопіль - Харків: Ранок, 2011. 112 с.
8. Марусенко П.В., Лазарєва Т.Ф. е2 – е4? (Шахові початки). Київ: Радянська школа, 1983. 88 с.
9. Марусенко П.В., Лазарєва Т.Ф. Шаховий гурток у школі. Київ: Радянська школа, 1983. 95 с.
10. Михальчишин А.Б. Львів – шахова столиця України. Львів: Євросвіт, 2016. 304 с.
11. Поляк О., Ніколаєвський Ю. Вчіться грати в шахи. Київ: Веселка, 1973. 168 с.
12. Ставрояні С.С. 64 ступені шахової майстерності. Київ: АртЕк, 2021. 308 с.
13. Таборов Б.В. Основи ендшпілю. Київ: Радянська школа, 1988. 144 с.
14. Хавін А.Л. Самовчитель шахової гри. Київ: Здоров'я, 1968. 180 с.
25. Чегаровський І. Шахи для початківців. Київ: Здоров'я, 1980. 208 с.

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ОБЛАДНАННЯ

1. Шахи – 10-15 комплектів
2. Шахові дошки – 10-15 комплектів
3. Шахова література
4. Демонстраційна шахова дошка та комплект магнітних шахів